

ČESKOSLOVENSKÁ SOCIOLOGICKÁ SPOLEČNOST PŘI ČSAV V ZRCADLE SVÝCH ZPRÁV (1964–69).

(K 60. výročí České sociologické společnosti)

Zdeněk R. Nešpor

Fakulta humanitních studií UK Praha

 <https://orcid.org/0000-0001-5047-5790>

The Czechoslovak Sociological Society of the Czechoslovak Academy of Sciences Reflected by its Periodical *Zprávy* (1964–69). (Commemorating the 60th anniversary of the Czech Sociological Society)

Abstract: The Czechoslovak Sociological Society, which was founded sixty years ago in 1964, was an important player in the re-establishment of Czech (Czechoslovak) sociology in that era. The society gradually took over the academic management of the field and its international representation, commencing the application of democratic and meritocratic principles. Through its activities, it became both a pioneer and a witness of the Prague Spring. However, these efforts were ended after the violent suppression of the Prague Spring, at the latest in the early 1970s. While the history of the beginnings of the Czechoslovak Sociological Society has already been covered elsewhere, in this article, the author analyses its reflection by the internal bulletin/journal entitled Zprávy ČSSS (Reports of the ČSSS), published in 1965–69. Although he admits the significant openness of the periodical, he also shows its limits and the fact that even during the Prague Spring, the management and everyday life of Czech academia was not fully transparent.

Keywords: *Czechoslovak Sociological Society; Czech sociology – history of; Marxist sociology; academic societies; sociological journals*

<https://doi.org/10.14712/12128112.4751>

Tento článek je pod licencí CC BY 4.0.

Dějiny české (namnoze i československé¹) sociologie se rozpadají na dva v podstatě disparátní úseky (Nešpor a kol. 2014). Sociologie jako obor se začala formovat „zdola“ v posledních dekádách 19. století, dílem několika nadšenců (z nichž někteří měli i akademické postavení), dokázala se intelektuálně prosadit a v meziválečném období dosáhla plné univerzitní institucionalizace. Tehdy se také prostřednictvím několika výrazných skupin či škol nejvíce rozvíjela, za druhé světové války byla utlumena a poválečná obnova byla jen dílčí a dočasná, ukončená záhy po komunistickém převratu úplným zákazem této „buržoazní (pa)vědy“. Praktikující sociologové opustili obor a někdy i republiku, zbývající byli penzionováni, marginalizováni a v extrémních případech dokonce vězněni. Hiatus trval půldruhé dekády, i když je třeba připustit, že některé rudimentární sociologické metody či přístupy byly ojediněle aplikovány na margu jiných akademických disciplín. Reálnou kontinuitu však představovalo jen několik jednotlivců (J. Obrdlíková, na Slovensku A. Hirner), vysokých akademických funkcionářů, kteří se k sociologii rétoricky vrátili (K. Galla, na Slovensku A. Sirácky), nebo pozdních studentů „starých“ sociologů, kteří pak našli uplatnění v nových sociologických snahách šedesátých let (V. Lamser, J. Musil, Z. Strmiska).

„Nová“, nominálně často explicitně marxistická sociologie, která se rodila v šedesátých letech 20. století, byla záležitostí jiné věkové kohorty, měla odlišné cíle i prostředky k jejich dosažení (Voříšek 2012; Nešpor a kol. 2014). Podmínky pro její založení přišly „shora“, ze strany několika politicky angažovaných akademiků, kteří obor ve vysokých stranických a státních orgánech promovali jako cestu k řešení socioekonomických potíží – patrně nejdůležitějším z nich byl Pavel Machonin, jenž také zaujal místo místopředsedy v nově rozšířeném Vědeckém kolegiu filosofie a sociologie ČSAV. Kolem poloviny šedesátých let byly založeny také další organizační složky sociologického provozu: vysokoškolské katedry, Sociologický ústav ČSAV (později i Ústav pro výzkum veřejného mínění ČSAV), *Sociologický časopis*, oborová knižnice v nakladatelství Svoboda a v neposlední řadě Československá sociologická společnost při ČSAV (k jednotlivým podnikům podrobněji Nešpor 2017). Personálně je naplnili nadšenci, kteří se v podstatě „za pochodu“ stávali profesionálními sociology

¹ Dějiny české a slovenské sociologie spolu v některých obdobích úzce souvisejí nebo jsou dokonce totožné, jindy se vzájemně lišily. Tento článek se prakticky výlučně zaměřuje na českou sociologickou obec, je-li to však vzhledem k dobovým okolnostem nutné, alespoň v náznamech zohledňuje také slovenskou situaci. Specifika slovenské větve československé sociologie v šedesátých letech nejnověji přibližují M. Tížik a L. Turčan in Vávra – Čížek 2023: 184–285.

a prostřednictvím čilých kontaktů se světovou vědou se rychle profesionalizovali a dokázali vytvořit kvalitní díla (uvedme alespoň B. Filipcovou, P. Machonina, M. Petruska, J. Večerníka). Tento boom však trval jen několik let, na počátku tzv. normalizace byla česká sociologie (slovenská o něco méně) postižena novými čistkami, a i když nebyla jako obor zcela likvidována, v následujících dekádách živořila rozdělena na intelektuálně víceméně sterilní „oficiální“ složku a kvalitnější, avšak proskribovanou „šedou zónu“, případně sociologický disent a exil. K znovuspojení těchto sfér a plnému rozvoji oboru mohlo dojít teprve po pádu komunistického režimu, tentokrát však stále v kontinuitě s rozvojem započatým v období pražského jara.

Jedním z nejdůležitějších organizačních prvků „nové“ české (československé) sociologie šedesátých let byla přitom oborová akademická společnost – Československá sociologická společnost při ČSAV, založená již v dubnu 1964, která s různými peripetiemi existuje až do současnosti. Její význam a dějiny především právě v konstitutivních šedesátých letech přibližují jak osobní vzpomínky (Alan 1988; Petruska 2002), tak archivní výzkum (Nešpor 2019). Společnost chtěla integrovat všechny zájemce o obor – nejen onu silnou kohortu marxistických sociologů –, poskytnout jim informační a organizační zázemí, reprezentovat je před domácími akademickými orgány i mezinárodní vědeckou obcí, v „krizových letech“ dokonce fakticky převzala řídicí funkce dosud vyhrazené vědeckému kolegiu ČSAV. Alespoň do určité míry přitom uplatňovala demokratické mechanismy volby a jednání svých vrcholných orgánů (předsedou byl J. Klofáč, později J. Solař, od konce roku 1969 F. Kahuda jako úřadující místopředseda), zatímco členská základna přesáhla tisíc osob.

Šedesáté výročí ustavení Československé sociologické společnosti při ČSAV můžeme připomenout dosud absentujícím rozbořem² jejího periodika, *Zpráva ČSSS při ČSAV* (dále jen *Zprávy*), který v komparaci s výsledky dřívějších výzkumů ukazuje veřejné fungování a orientaci organizačních hybatelů a/nebo aktivních jednotlivců v rámci daného společenství. *Zprávy* byly po několik let své existence (1964–69) „výkladní skříní“ vědecké společnosti i celé české

² Důvodem je nepochybně i obtížná dostupnost příležitostného časopisu, který není v úplnosti zachován v žádné veřejné knihovně, a dokonce ani v archivu České sociologické společnosti v Praze. Časopis přitom v prvním ročníku (1964) měl dvě čísla a podobu kopírovaného strojopisu, ve druhém ročníku (1965–66) v případě některých čísel dostal ozdobnější obálku (celkem vyšlo 6 čísel, číslovaných 3–8/9), od třetího ročníku (1967) se periodicitu ustálila na 6 číslech ročně a ozdobnější obálka se stala pravidlem. Celkem ve 3.–5. ročníku (1967–69) vyšlo 15 čísel (v každém ročníku bylo tedy jedno dvojčíslo).

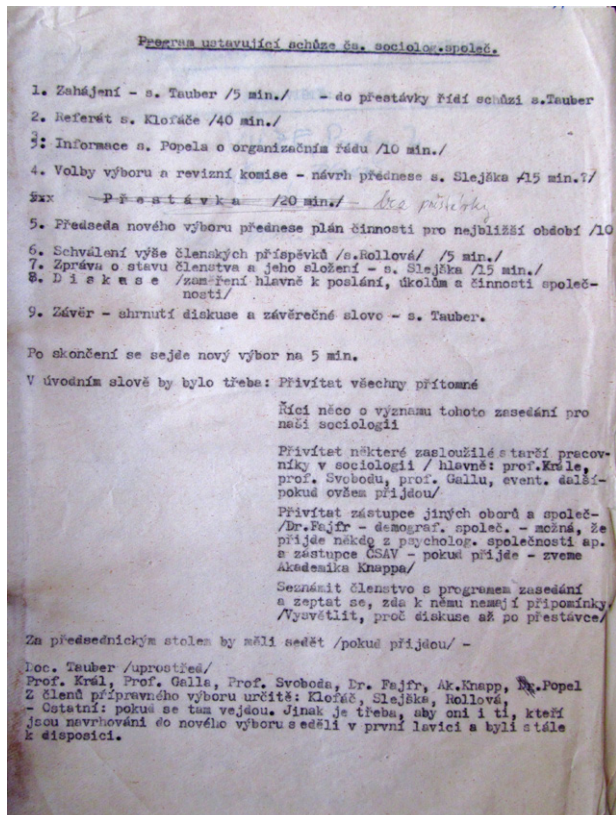
(československé) sociologie a v letech 1968–69 představovaly platformu „sociologického žurnalistu“ (Nešpor 2021), byly nejotevřenějším médiem, jehož prostřednictvím spolu obec profesionálních sociologů a dalších zájemců o tento obor komunikovala.

* * *

Úvahy o zřízení sociologické vědecké společnosti, která by přinejmenším zastupovala československou vědu na mezinárodním fóru, sahají do roku 1961, v následujících letech bylo dosaženo souhlasu orgánů Akademie věd a byl zřízen přípravný výbor. Vlastní založení společnosti, k němuž došlo na ustavujícím shromáždění 10. dubna 1964, bylo proto pečlivě připravené: zaznělo několik referátů dokládajících nezbytnost vzniku společnosti, byly představeny její úkoly a předem připravený organizační řád, plán činnosti a výbor, po jejichž schválení plénem bylo z řad členů výboru zvoleno předsednictvo a stanovena výše členských poplatků. Novopečený předseda společnosti (a již před tím hlavní referent shromáždění) Jaroslav Klofáč bojovně prohlásil, že

Sociologie patří k těm vědním oborům, které nejvíce trpěly vládou dogmatismu, nechutě k faktům, ba obavy z nich. Lze těžko soudit, zda tento hřích odnesla více teorie nebo praxe. Faktem je, že z poznávání sociálních zákonitostí byla vykleštěna empirie jako neoddělitelná součást vědecké metody, obecně uznávaná i marxismem. Ztotožnění sociologie s jakousi buržoazní pavědou bylo proti duchu metody Marxových ekonomických a historických objevů, i proti duchu teoretických spisů Leninových. Byl-li sám termín „sociologie“, ať oficiálně či neoficiálně dán na index, znamenalo to na jedné straně uzavření přístupu a poučení ze všech nových často pokrokových objevů západní sociologie hlavně v oblasti vědeckých metod a technik poznávání sociální skutečnosti a zpracování těchto poznatků, na druhé straně nutnou stagnaci vlastního bádání a jeho metod (*Zprávy* 1, 1964, 1: 3–4).

Rozchod s metodami budování socialismu nešel ovšem tak daleko, aby umožnil jakoukoli iniciativu „zdola“. Jednání, jehož obsah a výsledky tvořily většinu prvního čísla *Zpráv*, bylo zaranžováno předem. Nad jeho rámec informační bulletin přinesl zprávy o založení prvních dvou sekcí společnosti, zaměřených na výzkumné metody a na sociologii venkova, a jejich prvních dvou místních odboček v Brně a v Olomouci. Obojí, respektive další vnitřní strukturaci společnosti (měla mít celkem 13 sekcí a neurčený počet místních odboček)

Program ustavujícího shromáždění Československé sociologické společnosti při ČSAV 10. dubna 1964. Archiv České sociologické společnosti.

a vznik interního věstníku si vynutil rozsah společnosti (zájem projevilo více než 500 osob) a snad i dobové naděje, které byly do obnoveného oboru vkládány. Nepřekvapivé bylo rovněž nejrychlejší ustavení zmiňovaných sekcí: o významu empirického výzkumu v moderní sociologii se vědělo již od konce padesátých let a neznalost jeho metod a technik byla vnímána jako obzvlášť tristní (Klofač – Tlustý 1959; srov. Vávra – Čížek 2023: 128–133), zatímco sociologie zemědělství a venkova fakticky započala ještě před obnovou sociologie jako takové³ (Tauber a kol. 1965; srov. Tauber – Kolařík 1969).

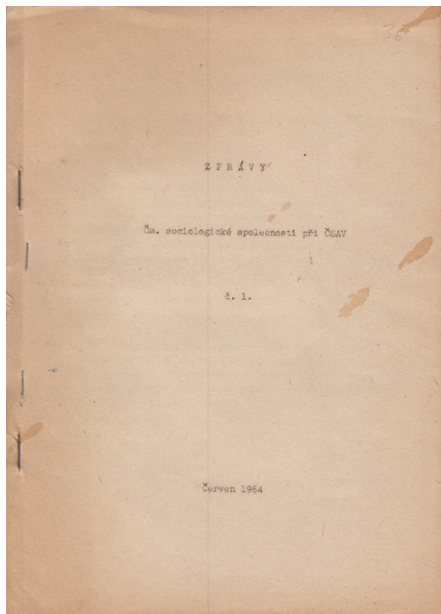
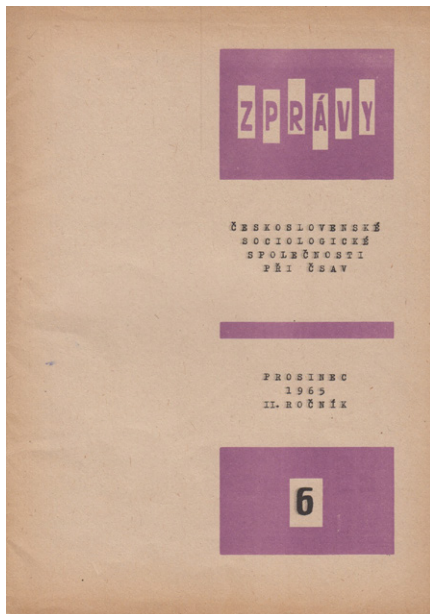
³ Totéž se týkalo i několika dalších oblastí, jmenovitě sociologie náboženství (Kadlečková 1967). Zřízení příslušné sekce společnosti sice bylo naplánováno, ale patrně vzhledem k potenciální „problematičnosti“ tématu v nuceně sekularizované společnosti k němu došlo až později a nebylo o něm šířeji referováno (srov. Nešpor 2008: 246–304).

V podobném organizačně-informačním duchu se neslo několik dalších čísel periodika. *Zprávy* informovaly o založení Slovenské sociologické společnosti, která se stala autonomní součástí společnosti celostátní,⁴ a o ustavení sekcí sociologie průmyslu, rodiny a mládeže, armády, kultury a města (vše *Zprávy* 1, 1964, 2), respektive sociologie medicíny, sdělovacích prostředků a náboženství (*Zprávy* 2, 1965, 3); další místní odbočky byly zřízeny v Hradci Králové a Pardubicích, Košicích a Prešově, Liberci, Nitře, Ostravě, Plzni, Ústí nad Labem a v Žilině. Nezůstalo však jen u *ex post* publikovaných organizačních zpráv (včetně zpráv o některých přednáškách zahraničních hostů⁵). Hned druhé číslo *Zpráv* přineslo také „Memorandum o sociologickém filmu“, dílo pracovníků Krátkého filmu, kteří inspirováni zahraničními zkušenostmi požadovali přidělení prostředků na dokumentární tvorbu, zdůrazňovali její společenskou užitečnost a od sociologů požadovali odbornou legitimizaci (*Zprávy* 1, 1964, 2: 5–9). Provokativně přitom konstatovali, že „dnešní sociologické a sociálně psychologické metody, které se začínají používat v Československu, jsou asi padesát let staré, zatímco nejvyspělejší metodika empirické sociologie, která pracuje jednak s matematickými modely, jednak s filmovou dokumentací, je u nás málo známa“ (ibid.: 5). Paralelně k tomu se rozvíjela samostatná sociologie filmu (Čížek 2010). Tato kritika „zdola“ sice vyvolala určitou reakci – například český sociolog Bedřich Bauman se dotazoval svého polského jmenovce Zygmunta Baumana, jak je tomu se „sociologickými filmy“ v Polsku (ibid.: 14), a společnost vyslala svého delegáta na filmový festival v Gottwaldově (*Zprávy* 2, 1965, 4: 1–7) –, k výraznějšímu zájmu většiny ustavující se sociologické obce o téma však nevedla.

Jinak tomu bylo v případě metod a technik empirického sociologického výzkumu. Jejich esencialitu a současně vlastní nedostatečnou znalost si uvědomovala většina tehdejší sociologické obce, a proto příslušná sekce společnosti, v jejímž čele namísto pasivního Dragoslava Slejšky stanul Václav Lamser, v roce 1965 začala pořádat třísemestrální výukový seminář, který hned v prvním ročníku absolvovalo více než 150 zájemců (*Zprávy* 2, 1965, 5: 46). Společně

⁴ V zakladatelské euforii slovenská společnost začala vydávat i vlastní časopis *Zvesti*, nicméně hned po jeho prvním čísle bylo rozhodnuto, že texty budou napříště zasílány výlučně do celostátních *Zpráv*.

⁵ Podle *Zpráv* dostali jako první slovo polští sociologové (1, 1964, 2), hned v následujícím čísle byl však vedle referátů o přednášejících z Polska uveřejněn také referát o přednášce předsedy západo-německé sociologické společnosti (2, 1965, 3). I když je téměř jisté, že nešlo o všechny přednášky zahraničních hostů, které v té době společnost pořádala, lze to vnímat jako snahu o co největší informovanost všech členů společnosti.

První číslo *Zpráv ČSSS* z června 1964.Obálka *Zpráv ČSSS* v letech 1965–66.

s Lamserovými učebnicemi (Lamser 1966; Lamser – Růžička 1970) a později i s mezinárodní letní školou UNESCO v Prachovských skalách tím byl položen základ kvalifikované výzkumné práce. Podle vzpomínek Aleny Vodákové se kurzu „účastnili lidé z vysokých škol i z továren, kteří tehdy zamýšleli vybudovat u sebe sociologická oddělení. Někteří se pro nový obor nadchli (vybavuje se mi např. Jiřina Šiklová, se kterou jsem se tam seznámila), někteří to brzy vzdali nebo si sociologii zjednodušili na stereotypní dotazníky,⁶ sociologická společnost každopádně i tím vstoupila do širšího povědomí a atrahovala další zájemce. Do té míry, že vedení společnosti muselo omezit nábor nových členů a zakládání místních sekcí, aby nad nimi neztratilo kontrolu, což si nechalo schválit následujícím valným shromážděním 2. června 1965 (*Zprávy* 2, 1965, 5: 16–24). Totéž shromáždění současně otevřelo cestu poměrně pozitivnímu hodnocení předmarxistických českých a slovenských sociologických tradic, jehož se ujal brněnský filosof Jan Macků (ibid.: 24–31; srov. Macků 1968).

⁶ E-mail autorovi, 17. 2. 2024.

Jakožto informační bulletin společnosti *Zprávy* nadále přinášely hlavně organizační informace, nezůstalo však jenom u nich. Důležitost (a chabá znalost) analytických metod vedla k příležitostnému publikování „reparabilních textů“ ze statistiky, zatímco jiní členové společnosti toto fórum využili k ambicióznějším podnikům. Jednak v oblasti dalšího rozvoje oboru, kdy se kupříkladu Dragoslav Slejška zaměřil na náčrt systému marxistické sociologie (*Zprávy* 2, 1965, 6: 5–9) a Otakar Nahodil na rozpracování tematiky sociologie mládeže (*Zprávy* 2, 1966, 8–9: 17–33; srov. Skovajsa 2012). *Zprávy* v těchto případech zřejmě sloužily jako „pokusná půda“, na níž bylo možné rozvíjet teze, jejichž publikace v „oficiálním“ oborovém periodiku (od roku 1965 jím byl šestkrát ročně vycházející *Sociologický časopis*) by byla z ideologických důvodů problematická a/nebo předčasná. Druhou oblastí, v níž začali sociologové „vystrkovat růžky“, se stala organizace celooborových konferencí domácích i mezinárodních. *Zprávy* poměrně obsáhle informovaly o přípravě první celostátní konference sociologů (nakonec se sešla ve Špindlerově Mlýně v listopadu 1966) a o 6. světovém sociologickém kongresu v Evianu (v září 1966), jehož se poprvé měla zúčastnit rozsáhlejší československá delegace (*Zprávy* 2, 1965, 5: 12–18). Obě konference vyvolaly značný zájem širší sociologické obce, nejen představitelů a pracovníků oficiálních akademických pracovišť, a informace o nich tak zřejmě byly také míněny jako otevření spolupráce s marginalizovanou sociologií předmarxistickou,⁷ případně s jinými rodícími se verzemi nové československé sociologie.⁸

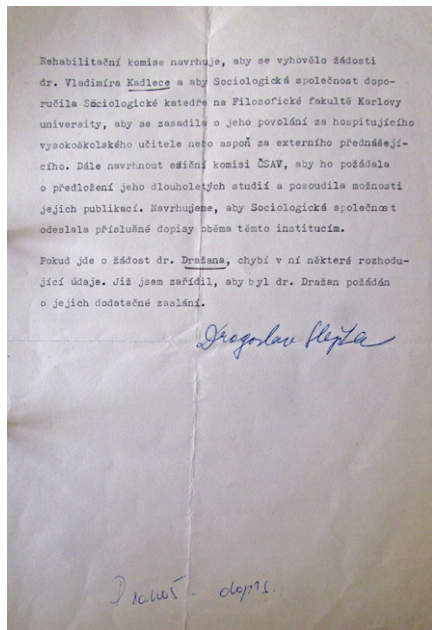
Zprávy z celostátní konference sociologů i světového kongresu konstatovaly „dovršení procesu institucionalizace sociologie v ČSSR“, byť současně požadovaly, aby

Enthusiasmus v přístupu čs. sociologů ke složitým úkolům, které vyplývají z rozvoje vědy a praxe, byl doplněn realismem v očekávání konkrétních výsledků rozvoje vědy, neboť čas k rozvoji sociologie v ČSSR byl příliš krátký a sociologie nemůže splnit často přemrštěná, iluzivní očekávání veřejnosti (*Zprávy* 3, 1967, 1: 41).⁹

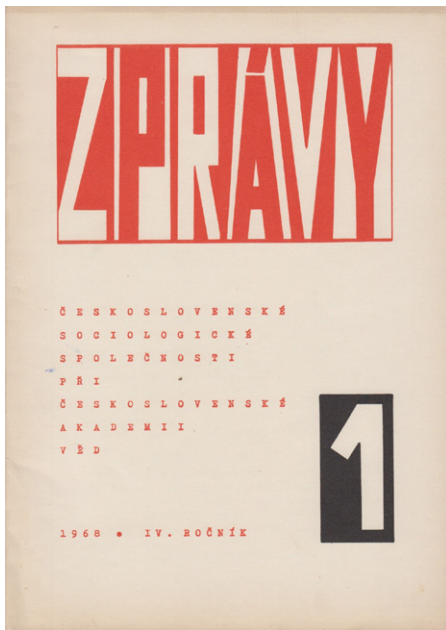
⁷ Do Československé sociologické společnosti při ČSAV postupně – někdy po určitém váhání – vstoupili prakticky všichni v republice zůstavší reprezentanti předúnorové sociologie; hlavním činitelem někdejší pražské sociologické školy (a současně předseda kontinuálně existující, i když marginální, Společnosti pro sociální bádání) Josef Král byl v roce 1968 dokonce zvolen čestným předsedou nové akademické společnosti.

⁸ O činnost v rámci sociologické společnosti projevil zájem například hermetici a psychotronici, slovenský lékař Eugen Jonáš začal v Nitře organizovat „astrobiologickou“ sekci společnosti a podobně; je ovšem třeba konstatovat, že vedení společnosti si v těchto případech dávalo pozor a snažilo se je eliminovat; srov. Nešpor 2016: 355–356.

⁹ Celá zpráva *ibid.*: 30–62; resp. Sociologie 1968.

Návrh rehabilitační komise ČSSR na oborovou rehabilitaci Vladimíra Kadlece. Archiv České sociologické společnosti.

Obálka *Zpráv* ČSSR v letech 1967–69; barva titulky se v jednotlivých číslech měnila.

Vedení společnosti si na jednu stranu uvědomovalo ideologické, politické i praktické (organizační, ekonomické) limity rozvoje oboru, ale současně v mezích možností nebránilo dalším, v podstatě privátním iniciativám, pokud v překonávání, obcházení nebo dokonce kritice uvedených limitů nezacházely příliš daleko. Jinak řečeno, akademická sociologie – a právě ona – se stala předzvěstí „pražského jara“. Na konferenci ve Špindlerově Mlýně si plénum vynutilo uspořádání dvou původně neplánovaných kulatých stolů o sociologické teorii a sociologii politiky, diskutujících dobovou politickou situaci v Československu, zatímco bezprostředně po konferenci byla v rámci sociologické společnosti zřízena nová Sekce integrální antropologie, snažící se o překlenutí oborových bariér a komplexní uchopení sociálních problémů (*Zprávy* 3, 1967, 1: 24–27; srov. Nešpor 2016). Proklamovaná apolitičnost přitom umožnila spolupráci aktuálních akademických činovníků (K. Mácha, J. Wolf) s představiteli předmarxistické vědy (V. Kadlec) a sekce se rychle stala jednou z nejaktivnějších, což se projevilo i v množství textů publikovaných v letech 1967–69 ve *Zprávách* (zejm. 2,

1967, 3). O něco později a se slabší angažovaností se začali prosazovat také výzkumníci veřejného mínění a marketingový výzkum (zejm. *Zprávy* 3, 1967, 4–5; k prvním srov. Bečvář 1996).

Vzhledem k vazbám mezi sociologií a československým „obrodným procesem“ není nijak překvapující, že vedení sociologické společnosti na květen 1968 svolalo mimořádný sjezd, na němž se společnost plně přihlásila k demokratizačnímu vývoji. Dalším – oborově specifickým – požadavkem bylo zavedení fakultativní výuky sociologie na všech vysokých školách a její vstup do středoškolské výuky (*Zprávy* 4, 1968, 4: 1–57). Soudí-li přitom Martin Schulze Wessel, že jednou z ústředních agend (počátku) „pražského jara“ byla snaha o rehabilitaci obětí prvních dvaceti let budování socialismu (Schulze Wessel 2018: 21–46), v činnosti sociologické společnosti a v jejích *Zprávách* se tato snaha uplatnila obzvlášť výrazně. Ještě před květnovým sjezdem využil Vladimír Kadlec – sám prostřednictvím společnosti rehabilitovaný – úmrtí Pitirima Sorokina k obsáhlému referátu o jeho činnosti, v němž se nevyhýbal ani informacím o konfrontaci s bolševiky, vypovězení ze sovětského Ruska a Sorokinovu československému pobytu (*Zprávy* 4, 1968, 2: 10–21). Podobně se snažil oslatit také svého vlastního učitele Emanuela Chalupného, jenž „je dosud téměř neznámý naší třetí, současné sociologické generaci k její škodě. A právě tu třeba hospodárně využít faktografie, kterou nashromáždil a zvláště navazoval [!] na jeho soustavu“ (*Zprávy* 4, 1968, 3–4: 71–72, cit. 72).¹⁰ Josef Král se zase, jak již bylo zmíněno, stal čestným předsedou společnosti (*Zprávy* 4, 1968, 6: 1) a brněnští sociologové oslavovali své předchůdce (např. Macků 1968; Obrdlíková – Slávik 1968).

Snaha o rehabilitaci sociologie i jejích konkrétních představitelů, na niž měl navázat obohacený další rozvoj oboru v demokratizující se společnosti, zůstala leitmotivem činnosti sociologické společnosti i po srpnové invazi. Vedení společnosti svolalo na listopad 1968 nový sjezd (valné shromáždění), na němž se společnost jako celek přihlásila k těmto zásadám včetně „zadostiučňující konstatace“, že „činnost [československých sociologů] jak v předlednovém tak polednovém období sehrála aktivní a pozitivní roli v procesu demokratizace a humanizace našeho socialistického způsobu života“ (*Zprávy* 4, 1968, 6: 1–58,

¹⁰ Navazovat ve druhé polovině 20. století na Chalupného sociologický systém, který byl fakticky antikvovaný již v době svého vzniku (Petrušek 1999; Nešpor a kol. 2014: 76–85), bylo nesmyslné. Přesto v roce 1969 vydala Vojenská politická akademie K. Gottwalda s touto intencí rukopis Chalupného *Sociologie soutěže, boje a války* (Chalupný 1969) jako (dosud) poslední publikovanou část jeho sociologického systému (předchozí části *Sociologie* vyšly v letech 1916–48).

cit. 57).¹¹ Sociologická společnost – tak jako většina československých občanů – doufala, že se podaří udržet alespoň část obsahu „pražského jara“, přičemž cestou k tomu bude společenská jednota a ideová důslednost, explicitní podpora představitelům „obrodného procesu“ a vzdor vůči okupantům. Iluzornost tohoto přesvědčení tehdy ještě prakticky nikdo nevnímal a akademická společnost, nebo alespoň její vedení na tomto postoji setrvalo ještě celý rok. *Zprávy* proto vycházely s nezměněným obsahem a nadále fungovaly jako „žurnalistické“ periodikum sociologické obce. Podobně jako před čtyřmi roky v případě Evianu, i v případě přípravy 7. světového sociologického kongresu ve Varně (1970) informovaly o složení přípravného výboru a vedoucích jednotlivých sekcí, s přímou výzvou, že „osoby, které mají zájem o předložení příspěvku na kongres, se mohou obrátit na vedoucí skupin ... nebo na sekretariát. Další ad hoc skupiny mohou být zorganizovány zájemci“ (*Zprávy* 5, 1969, 1: 32–44, cit. 44).

Výzvou k účasti na světovém sociologickém kongresu společnost naplnila svou roli národní reprezentantky oboru – zatímco v případě evianského kongresu bylo rozhodováno „shora“, v rámci Vědeckého kolegia filosofie a sociologie ČSAV –, a tomu odpovídal značný zájem československých vědců. Stejně jako neúspěšný pokus kongres s odkazem na účast bulharské armády v srpnové invazi do Československa přesunout jinam, bojkotovat nebo využít jako prostor k bolestínské prezentaci násilného potlačení „socialismu s lidskou tváří“ (Nešpor 2023). Nakonec se ovšem nepovedlo ani jediné. Českoslovenští účastníci kongresu byli tak dlouho prověřováni a různými metodami omezováni, že účast sice nakonec byla hojná, avšak bez naprosté většiny klíčových postav tehdejší sociologie, a sami představitelé (stále ještě) vzdorující akademické společnosti návrh na ideologické využití (ne)účasti na kongresu ve jménu „pražského jara“ raději stáhli. O tom všem však *Zprávy*, distribuované tisícovce členů společnosti, mlčely. Podobně jako o vnitřních bojích ve vedení společnosti nebo o řešení kontroverzních témat (Nešpor 2016, 2019). Demokracie a transparentnost v intencích vůdčích představitelů československé sociologické obce šedesátých let měly přeci jen zjevné limity.

Vydávání *Zpráv* se přesto udrželo ještě po celý rok 1969, což souviselo s tím, že teprve na jeho konci bylo nuceno rezignovat vedení sociologické společnosti, jehož se pak dočasně ujal bývalý ministr školství František Kahuda.

¹¹ Pozdější tzv. normalizace právě proto sociologii šedesátých let zhodnotila velice kriticky a provedla drastické čistky, srov. oborové „poučení z krizového vývoje“, Analýza vývoje 1974; Nešpor a kol. 2014: 358–384.

Ani tento kompromis nicméně nestačil, společnost byla podrobena tvrdé kritice, do jejího vedení byli dosazeni radikální „normalizátoři“ a členská základna byla prostřednictvím přeregistrace redukována na méně než polovinu (Nešpor 2017: 86–87). Během roku 1969 sice již také docházelo ke kompromisům, nebyly však nijak zásadní, a především nebyly příliš viditelné. *Zprávy* vycházely sice tenčí, avšak s podobným obsahem jako v předchozích letech. Teprve poslední číslo (5, 1969, 6) sice bylo rozsáhlé – počtem 118 dokonce nejrozsáhlejší ze všech vydaných čísel –, avšak zjevně „náhradní“ za původně zamýšlený obsah. Tvořil jej totiž, vůbec poprvé v dějinách tohoto periodika, tematicky uzavřený sborník připravený Sekcí integrální antropologie,¹² obsahující i příspěvek zesnulého Vladimíra Kadlece (jeho nekrolog vyšel v čísle 5, 1969, 1: 50–52). Vydávání *Zpráv* tak symbolicky uzavřel text jednoho z jejich nejčastějších přispěvatelů, který zde tak hojně publikoval také proto, že jako „bývalý člověk“ patrně nemohl publikovat skoro nikde jinde. V roce 1970 již časopis přestal vycházet a sociologická společnost nastoupila novou, „normalizační“ cestu.¹³

* * *

Jestliže v letech 1968–69 a na samém počátku roku následujícího platilo, že „víceméně svobodně zvolené vedení sociologické společnosti fakticky nahradilo jmenované Vědecké kolegium filosofie a sociologie: hlavní výbor společnosti se snažil uplatňovat jako kolektivní reprezentant celé sociologické obce, vstupoval do organizačních a personálních otázek a stanovoval hranice příslušné vědecké disciplíny“ (Nešpor 2019: 28), *Zprávy*, které společnost vydávala, byly toho svědectvím. Jejich fungování v období „pražského jara“ přitom navazovalo na starší tradici, k postupnému otvírání docházelo již od založení časopisu v roce 1965. Časopis dával prostor různým osobám a proudům tehdejší československé sociologie – vedle pracovníků tehdejších akademických pracovišť především penzionovaným představitelům starší domácí sociologické tradice –, představoval relativně svobodnou publikační platformu, alespoň v určité míře reflektoval dobové diskuse a organizační otázky. Důraz je ovšem třeba klást právě na kvantifikátor „v určité míře“: ani v nejliberálnějším období „socialismu

¹² Sekce již dříve a mimo *Zprávy* vydala několik dalších sborníků, např. Wolf 1968–69; srov. Wolf 2002: 50–51.

¹³ Vydávání *Zpráv*, redukováných ovšem na organizační sdělení, bylo obnoveno v roce 1977. Naopak ve snaze o „sociologickou žurnalistiku“ je nakrátko nahradil časopis *Analýza*, vydávaný Domem techniky ČSVTS Pardubice (Nešpor 2021: 14).

s lidskou tváří“ totiž periodikum akademické společnosti nepodávalo všem jejím členům informace o veškerém dění, a to nejen v případě interních diskusí a sporů uvnitř předsednictva, ale ani pokud šlo o veřejně diskutované otázky typu československé účasti na světovém sociologickém kongresu ve Varně.

Československá sociologická společnost při ČSAV byla (až do roku 1970) velmi vstřícná – i když nikoli zcela otevřená – pokud jde o členství, současně však alespoň ve svém oficiálním periodiku zjevně neposkytovala stejný prostor všem sekcím a oblastem výzkumu. Z dostupných archivních zdrojů přitom nelze soudit, bylo-li to (jen) důsledkem publikační ne/aktivity příslušných vědců, nebo také vědomých cenzurních zásahů „shora“. Druhá možnost se nicméně zdá pravděpodobnější. Do *Zpráv* proto snadněji pronikaly informace z ideologicky a politicky neproblematických oblastí, jako byla integrální antropologie, sociologie podniku, rodiny, dokonce i sociologie mládeže a další, zatímco sociologie náboženství, dobově palčivá otázka seniorů nebo politická sociologie v nich byly zastoupeny velmi sporadicky, pokud vůbec. Třebaže i tyto oblasti byly zkoumány. S výjimkou integrální antropologie, která ve *Zprávách* činila nejvíce zastoupenou subdisciplínu, zatímco v *Sociologickém časopise* se vyskytovala jen sporadicky, tak interní bulletin svým tematickým zaměřením prakticky kopíroval to, které Michael Voříšek detekoval v případě „oficiálního“ *Sociologického časopisu* (Nešpor a kol. 2014: 349). *Zprávy* se také víc zaměřily na připomínání domácí sociologické tradice, snad proto, že mezi členy společnosti byla řada jejích pamětníků, kteří si přáli alespoň rétorickou rehabilitaci svých učitelů a dávných vlastních zkušeností, i když „meziválečná sociologie se mýjela se dvěma rysy, které byly v šedesátých letech podstatné: byla těžko slučitelná s marxismem a používala zastaralé postupy“ (ibid.: 345). Sociologická společnost víc než kterýkoli jiný dobový akademický orgán usilovala o propojení generačních a jinak vymezených partikulárních skupin uvnitř sociologické obce, třebaže tato snaha – patrně i kvůli svému krátkému trvání – nakonec příliš úspěšná nebyla.

Přes mnohé nedostatky a omezení je každopádně nutné konstatovat, že před šedesáti lety založená Československá sociologická společnost při ČSAV i její o rok mladší interní bulletin představovaly jeden z vrcholů obnovené/nové české sociologie druhé poloviny šedesátých let. Svoji otevřeností a angažovaností stály na čelném místě v rámci celého východního bloku a úspěšně, i když z vnějších důvodů jenom krátce, se zapojily do skutečně mezinárodních sociologických snah propojujících západní, socialistické i další sociologie. Československo se právě i jejich prostřednictvím opět (nakrátko) stalo „zářivým bodem na sociologické mapě“ (Barnes – Becker 1938: 1067), proto stojí za to

tyto podniky připomínat. I proto, že tehdejší sociologové ke svému oboru přistupovali „s vášní, bez níž kterákoliv věda, jako cokoliv, co člověk dělá, ztrácí hodnotu“, což je devíza v dnešních časech namnoze nebývalá, neboť jsme si vzali příklad z „mnohých západních sociologů“, „kteří často přistupují ke svému oboru spíše jako chladní, dobře placení profesionálové“ (J. Klofáč in *Zprávy* 3, 1967, 3: 3–11, cit. 5).

Zdeněk R. Nešpor je historik a sociolog, řádný člen Učené společnosti ČR. Vede katedru historie na Fakultě humanitních studií UK a oddělení ekonomických a náboženských studií v Sociologickém ústavu AV ČR. V letech 2010–13 vedl dosud největší výzkumný projekt zaměřený na dějiny české sociologie, a protože „humanitní a společenské vědy potřebují jasné povědomí o svých kořenech, neboť jinak ztrácejí sebereflexi i orientaci“ (Ivo Možný), této tematice se i mimo grantová schémata nadále věnuje alespoň okrajově.

Kontakt: zdenek.nespor@soc.cas.cz

Prameny a literatura

Zprávy Československé sociologické společnosti při ČSAV 1, 1964, 1–5, 1969, 6.

- Alan, Josef [pseud. Lubor Čep]. 1988. „Spolčování sociologů.“ *Sociologický obzor* (smz.) 2, 1988, 3: 13–17.
- Analýza vývoje. 1974. *Analýza vývoje filosofie a sociologie v ČSAV v letech společenské krize*. (Studie ÚFS ČSAV 12/1–2). Praha: Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV.
- Barnes, Harry E. – Becker, Howard. 1938. *Social Thought from Lore to Science II. Sociological Trends throughout the World*. New York: D. C. Heath.
- Bečvář, Josef. 1996. Ústav pro výzkum veřejného mínění ČSAV 1967–1972. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Čížek, Tomáš. 2010. „Empirická sociologie filmu v Československu do roku 1989.“ *Illuminace* 22, 2010, 4: 91–106.
- Chalupný, Emanuel. 1969. *Sociologie soutěže, boje a války*. (Sociologie IV/II, sv. 4, část B). Praha: Vojenská politická akademie K. Gottwalda.
- Kadlecová, Erika. 1967. *Sociologický výzkum religiozity Severomoravského kraje*. Praha: Academia.
- Klofáč, Jaroslav – Tlustý, Vojtěch. 1959. *Současná empirická sociologie*. Praha: Orbis.
- Lamser, Václav. 1966. *Základy sociologického výzkumu*. Praha: Svoboda.
- Lamser, Václav – Růžička, Ladislav. 1970. *Základy statistiky pro sociology*. Praha: Svoboda.
- Macků, Jan. 1968. *Vybrané kapitoly z dějin československé sociologie*. Praha: Socialistická akademie.

- Nešpor, Zdeněk R. 2008. *Ne/náboženské naděje intelektuálů. Vývoj české sociologie náboženství v mezinárodním a interdisciplinárním kontextu*. Praha: Scriptorium.
- Nešpor, Zdeněk R. 2016. „Za největší provinění budiž považováno, bránit jinému v jeho názoru!‘ Sekce integrální antropologie Československé sociologické společnosti.“ Pp. 349–366 in Jiří Woitsch – Adéla Jůnová Macková a kol.: *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha 2016: Etnologický ústav AV ČR.
- Nešpor, Zdeněk R. 2017. *Slovník institucionálního zázemí české sociologie*. Praha: Scriptorium.
- Nešpor, Zdeněk R. 2019. „Československá sociologická společnost při ČSAV jako institucionální báze obnoveného oboru.“ *Práce z dějin Akademie věd* 11, 2019, 1: 19–30.
- Nešpor, Zdeněk R. 2021. „Sociologická žurnalistika, aneb české časopisy sociálně-vědních aktualit.“ *Práce z dějin Akademie věd* 13, 2021, 1: 1–19.
- Nešpor, Zdeněk R. 2023. „Sociologické bitvy o Varnu, aneb česká/československá účast na VII. světovém sociologickém kongresu.“ *Práce z dějin Akademie věd* 15, 2023, 2 (v tisku).
- Nešpor, Zdeněk R. a kol. 2014. *Dějiny české sociologie*. Praha: Academia.
- Obdržlíková, Juliána – Slávik, Dušan (eds.). 1968. *O koncepci dějin československé sociologie*. Praha – Brno: Sociologická akademie.
- Petrusek, Miloslav. 1999. „Místo Emanuela Chalupného ve vývoji československé sociologie.“ Pp. 59–76 in Josef Zúmr (ed.): *Emanuel Chalupný, česká kultura, česká sociologie a Tábor. Sborník příspěvků ze stejnojmenného symposia*. Praha: Filosofia.
- Petrusek, Miloslav. 2002. „Peripetie Masarykovy české sociologické společnosti (nejen v letech 1989–2002).“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 38, 2002: 184–189.
- Schulze Wessel, Martin. 2018. *Pražské jaro. Průlom do nového světa*. Praha: Argo.
- Skovajsa, Marek. 2012. „Mezi dvěma epochami. Stoupenci proměn v 60. letech a dnes.“ Pp. 319–355 in Jiřina Šiklová: *Stoupenci proměn*. Praha: Kalich.
- Sociologie. 1968. *Sociologie '66. Sborník z I. celostátní konference československých sociologů, konané ve dnech 22. – 26. listopadu 1966 ve Špindlerově Mlýně*. Praha: Svoboda.
- Sociologie v SSSR. 1967. *Sociologie v SSSR*. Praha: Svoboda.
- Tauber, Jan a kol. 1965. *Kdo žije na vesnici. Sociologická rozprava*. České Budějovice: Krajské nakladatelství.
- Tauber, Jan – Kolařík, Josef (eds.). 1969. *Historie české a slovenské sociologie venkova*. Praha: Československá akademie zemědělská.
- Vávra, Martin – Čížek, Tomáš (eds.). 2023. *Vývoj empirického sociologického výzkumu na území Československa*. Praha: Karolinum + Sociologický ústav AV ČR.
- Voříšek, Michael. 2012. *The Reform Generation. 1960s Czechoslovak Sociology from a Comparative Perspective*. Praha: Kalich.
- Wolf, Josef. 1968–69. *Sborník prací k otázkám integrální antropologie I.–II.* Praha: Československá sociologická společnost při ČSAV.
- Wolf, Josef. 2002. *Integrální antropologie na prahu 21. století*. Praha: Karolinum.